

Edyta SKOCZYLAS

CZASOWNIK I RZECZOWNIK W WYPRACOWANIACH UCZNIOWSKICH

Artykuł stanowi próbę analizy słownictwa uczniów. Przebrałam 62 opowiadania, 68 opisów i 50 charakterystyk, których autorami byli uczniowie klas IV - VIII. Główny podział słownictwa, jaki zastosowałam, opiera się na kryterium gramatycznym. Klasyfikacja nie ograniczyła się tylko do podziału gramatycznego. W obrębie wybranych części mowy dokonałam analizy wyrazów w aspekcie kategorii znaczeniowej. Wykorzystałam przy tym teorię pola semantycznego Triera. Według jego koncepcji słownik danego języka w przekroju synchronicznym da się podzielić na grupy słów, ujmujących określony fragment rzeczywistości. Istnieje grupa słów ujmująca stosunki pokrewieństwa, grupa słów ujmująca intelektualne właściwości człowieka itp.¹ Według Büntinga określone zakresy odniesień, jak np., rodzina i pokrewieństwo, kolory, stopnie wojskowe, procesy ruchu ustalone są poprzez szereg wyrazów, których treści wzajemnie się warunkują.²

Wszystkie przykłady wchodzące w skład podanych przeze mnie zestawień, pochodzą z wypracowań uczniowskich. Ze względu na szczupłość artykułu ograniczyłam się jedynie do informacji dotyczących najczęściej pojawiających się części mowy - czasownika i rzeczownika.

CZASOWNIK

Opowiadanie jako forma wypowiedzi przedstawia ciąg wydarzeń i czynności w ich chronologicznym i przyczynowo-skutkowym powiązaniu. W związku z tym dominującą częścią mowy w tej formie jest czasownik. Dzięki niemu (głównie dzięki czasownikom dokonany) opowiadanie uzyskuje dynamiczność. W pracach uczniów pojawiły się 263 czasowniki dokonane.

¹ M.R. Mayenowa, *Poetyka teoretyczna*. Wrocław 1979, s. 192.

² K.D. Bünning, *Wstęp do lingwistyki*. Warszawa 1989, s. 219.

Dynamikę opowiadania uzyskuje się dzięki użyciu czasowników wyrażających ruch, przemieszczanie się, zmianę miejsce. W analizowanych przeze mnie wypracowaniach wystąpiły liczne **czasowniki ruchu** (niektóre podaję z łączącymi się z nimi określeniami): chodzić (do szkoły, do miasta, po drzewach, na ryby, na łowy, na polowania), dojść (do miasteczka, do Kraju Pokrzyw i Ostów, na przystanek), dopłynąć (do celu, do małej wysepki), dotrzeć (do celu podróży, do Port-Saidu, do wąwozu, na miejsce), fruwać, iść, jechać (autobusem, na koniach, na wielbłądzie, pociągiem, samochodem, tramwajem; do Afryki, do domu, do Madinet, do wioski, na wieś, przez pustynię, przez puszcze), podróżować (po niezwykłym kontynencie, po świecie), wejść (na drzewo, do statku kosmicznego, do klasy), wędrować (po Afryce, przez puszcze), zwiedzać (zakątki świata).

W badanych wypracowaniach bogatą grupę semantyczną stanowią **czasowniki nazywające wydawanie dźwięków**, zarówno przez ludzi, jak i przez zwierzęta: ćwierkać, dopowiedzieć, gwizdać, jęknąć, kłócić się, krzyczeć, odpowiadać, piszczeć, porozmawiać, powiedzieć, powtórzyć, ryczeć, szczekać, szumieć, śpiewać, wołać, wrzasnąć, zawołać.

Charakterystyczne dla opowiadania są **czasowniki nazywające lub określające akt mowy**. Jako akt mowy należy rozumieć „wypowiedzenie indywidualnego i konkretnego nadawcy, w którym za pomocą systemu znaków językowych przekazuje odbiorcy komunikat językowy o określonym znaczeniu”.³ Oto zestaw czasowników oznaczających akt mowy:

dogadać się, dopowiedzieć, mówić, nabajać, odrzec, powiedzieć, powtórzyć, przekomarzać się, przemówić, przygadywać, pytać rozmawiać, wtrącić, wykrzykiwać, wypytywać.

W opowiadaniach uczniowskich ważne miejsce zajmują dialogi, które mogą być wprowadzane przez wymienione wyżej czasowniki mowy. Oprócz przedstawionych czasowników w uzupełnieniach narracyjnych można stosować inne: ciągnąć dalej, gorączkować się, jęknąć, kontynuować, myśleć, odezwać się, pomyśleć, rozmyślać, rozpocząć, skończyć, usłyszeć, wspominać, zakończyć, zauważyć, zgodzić się.

Bogatą grupę semantyczną stanowią **czasowniki określające stany psychiczne, uczucia, czynności umysłowe**: boleć, czuć, denerwować się, interesować się, kochać, lubić, marzyć, pamiętać, podziwiać, płakać, pomyśleć, posmutnieć, rozumieć, ucieszyć się, uradować się, wystraszyć się, zachwycać się, zazdrościć, zrozumieć.

Spośród czasowników pojawiających się w opowiadaniach wyodrębnić można takie, które określają **układy partnerskie**: kochać, lubić, ożenić się, pobrać się, podobać się, połączyć (swoje losy), poślubić, rozejść się, rozstać się, tęsknić,

³ J. Malczewski, *Szkolny słownik nauki o języku*. Warszawa 1991.

towarzyszyć, uwielbiać, wstąpić (w związek), wyjść (za męż), zaprzyjaźnić się, zaufać, zdradzić, zerwać zaręczyny, zostać małżeństwem,

Wyrażną grupę semantyczną tworzą **czasowniki nazywające czynności zmysłowe**, czyli dokonywane za pomocą wzroku, słuchu, smaku, powonienia: odczytać, oglądać, patrzeć, poczuć, posmakować, słuchać, spostrzec, widzieć, zauważyć, zobaczyć.

W opowiadaniach uczniowskich pojawiają się często **czasowniki wyrażające czynności konkretne**: chłostać, gospodarować, kąpać się: napić się, pakować, prasować, przekroić, śpiewać, ubrać się, zapakować, zarabiać, zatonać, zgasnąć, złapać, zrobić.

Stosunkowo nieliczne są **czasowniki określające stany**, czyli palić się, umrzeć, upływać, usunąć, zginąć, żyć oraz **czasowniki modalne**.

Czasowniki wchodzi często w skład zwrotów lub wyrażen frazeologicznych ożywiających opowiadanie:

być oczkiem w głowie,
cieszyć się popularnością,
wpaść na świetny pomysł,
wybić sobie z głowy,
wydać na siebie wyrok,
zdobyć się na odwagę.

Biorąc pod uwagę ładunek emocjonalny występujących w opowiadaniu czasowników, można podzielić je na:

- czasowniki o zabarwieniu dodatnim,
- czasowniki o zabarwieniu ujemnym,
- czasowniki neutralne.

Czasowniki o zabarwieniu dodatnim:

cieszyć się, kochać, lubić, podziwiać, śmiać się, ucieszyć się, uradować się, zachwycać się, zaprzyjaźnić się.

Czasowniki o zabarwieniu ujemnym:

bać się, boleć, chłostać, rozplakać się, skarcić, wystraszyć, wyśmiewać się, zazdrościć.

Niektóre z czasowników neutralnych po dodaniu do nich pewnych uzupełnień czy określeń nabierają zabarwienia uczuciowego

ujemnego

został zabity
dostał nagane
piszczął z bólu
czuł gorycz klęski
idzie jak po grudzie

dodatniego

został szczęśliwym ojcem
dostał premię
piszczął z radości
czuł słodycz zwycięstwa
idzie jak po maśle

W pracach uczniowskich wyjątkowo często spotkać można czasownik „być” i jego formy. Wysoka frekwencja tego wyrazu wynika zapewne z faktu, iż jest to czasownik należący do słownictwa podstawowego. Czasownik „być” jest pozbawiony znaczenia i pełni głównie rolę nośnika czasu i trybu.⁴

Ze względu na fakt, że forma czasu oddaje stosunek czynności wyrażonej czasownikiem do chwili mówienia o niej, czasownik w opowiadaniu występuje przede wszystkim w czasie przeszłym. W opowiadaniu można także użyć czasu teraźniejszego(*praesens historicum*), który zbliża akcję do czytelnika i ożywia ją.

Dynamikę wydarzeń przedstawianych w opowiadaniach uczniowie uwydatniają poprzez stosowanie czasowników w stronie czynnej. Większość czasowników występuje w trybie orzekającym. Stosunkowo mała jest liczba czasowników w trybie rozkazującym. Bardzo rzadko występują czasowniki w trybie przypuszczającym. Wyrażają one głównie prośbę, propozycję lub życzenie.

Czasownik pojawia się także w innej formie wypowiedzi - w opisie. Charakterystyczna dla opisu przedmiotu jest obecność strony biernej, która w odróżnieniu od czynnej, pozwala ująć przedmiot statycznie i podkreśla jego wygląd.

Zasadniczym wyróżnikiem opisu sytuacji jest duże liczba czasowników określających ruch. Wiąże się to z dynamiką tej odmiany opisu. Oto **czasowniki ruchu**: biec, pojechać, przejeżdżać, uciekać, wyjechać, wyskoczyć.

W opisie przeżyć wewnętrznych spotyka się przede wszystkim czasowniki wyrażające uczucie; stany psychiczne i przeżycia: bać się, cieszyć się, czuć się, niepokoić się, odetchnąć (z ulgą), przestraszyć się; usatysfakcjonować, wystraszyć się, zamartwić się, zaniepokoić, kochać, lubić, cierpieć.

Czasownik to główny element zwrotów, które oddają fizyczne objawy przeżyć wewnętrznych:

nogi mi zdrętwiały,
ręce miałam mokre,
byłam blada ze strachu,
ze strachu trzęsły mi się ręce;
pot ciekł mi z czoła,
zdążyłem się spocić,
zaszło mi w gardle.

Licznie wystąpiły zwroty dotyczące wewnętrznych przeżyć uczniów:

poczułem się nieswojo,
ogarnął mnie strach, przerażenie, niepokój,
czułem lęk, niepokój, obawę, podziw,
poczułem wielką ulgę,
rozpiera mnie radość, zadowolenie,

⁴E. Rudnicka-Fira, *Czasownik w świetle analizy*, s. 15.

odczułem dreszcz emocji,
 pojawiła się iskierka nadziei,
 chciało mi się żyć,
 wyczuwałam podświadomie niebezpieczeństwo,
 zwariuję ze szczęścia.

Czasownik odgrywa ważną rolę w kolejnej formie wypowiedzi - w charakterystyce. Występują w niej liczne **czasowniki, które oznaczają zainteresowania uczniów**. Czasowniki te tworzą grupy synonimiczne:

- interesować się (sportem, muzyką) - pasjonować się (piłką nożną) fascynować się lubić (przedmiot, dziedziną);
- kolekcjonować (plakaty, puszki) - zbierać (znaczki, prospekty)
- mieć (kolekcję, zbiór) - prenumerować (czasopisma: Bravo, Popcorn).

Dużą grupę stanowią **czasowniki nazywające stany psychiczne i uczuciowe**.

W słowniku uczniów pojawiły się czasowniki, które - choć nie są związane formalnie ani znaczeniowo z odpowiednimi nazwami cech osobowości - pozwalają precyzyjniej niż te nazwy scharakteryzować człowieka, określając jego zachowanie,⁵ np.:

dotrzymuje danego słowa,	mówi prawdę,
służy radą i pomocą,	broni swojego zdania,
ma swoje zdanie,	pląta figle,
ulega wpływom innych,	szybko podejmuje decyzję,
nie odmawia w potrzebie,	służy pomocą innym,
czuwa nad rodziną,	stwarza ognisko domowe,
używa zwrotów grzecznościowych,	używa brzydkich wyrazów, niecenzurowanych słów.

Częste są w charakterystykach konstrukcje typu:

- lubić + bezokolicznik;
- lubić + rzeczownik,
- umieć + bezokolicznik,
- chcieć + bezokolicznik,
- móc + bezokolicznik.

Konstrukcje chcieć + bezokolicznik i móc + bezokolicznik pojawiły się w tej części charakterystyki, która dotyczy, najogólniej mówiąc, planów, marzeń i życzeń postaci. Ze względu na to czasowniki „chcieć” i „móc” wystąpiły tylko w trybie przypuszczającym.

⁵ H. Synowiec, *Rozwój słownictwa nazywającego cechy osobowości w języku dzieci i młodzieży*. Katowice 1985, s. 79.

RZECZOWNIK

I. Opowiadanie

Na podstawie analizy opowiadań uczniowskich wyróżniłam następujące kręgi tematyczne rzeczowników:

A. Rzeczowniki własne osobowe

- imiona: np. Dariusz, Suzanne,
- hipokoristica, np., Adaś, Kasia,
- nazwiska: Tarkowski,
- przezwiska: Zgiełka, Kuleczka, Szpileczka,
- nazwy członków narodów : i ras : Arabowie, Beduini, Małdyści.

B. Rzeczowniki pospolite osobowe

- nazwy określające stopień pokrewieństwa: brat, ciocia, córka, dziadek, dziecko, mama, ojciec, rodzice, siostra, syn, tata, wnuk, wujek,
- nazwy określające układy partnerskie: gość, kolega, koleżanka, pan, pani, panna, przyjaciel, towarzysza, znajomy,
- nazwy zawodów i wykonawców czynności: inżynier, kapitan, kierowca, nauczyciel, pisarka, szewc itd.,,
- inne: chłopiec, człowiek, dziewczynka, lokator, miss,

C. Nazwy miejsc pracy lub nauki: dom, drużyna, firma, kopalnia, kółko muzyczne, ORBIS, placówka dyplomatyczna, przedsiębiorstwo budowlane, przedszkole, szkoła podstawowa, ZOO.

D. Nazwy biologiczne:

- nazwy anatomiczne: ciało, czaszka, gardło, kości, krew, oczka, oczy, ręka, tyły,
- nazwy roślin: baobab, dąb, kaktus, mimoza, palma, paproć
- nazwy zwierząt: antylopa, goryl, hiena, koń, lew, małpa, ryba, skorpion, wielbłąd itd.,
- rzeczowniki nazywające zjawiska przyrody: błyskawica, burza, burza piaskowa, chmura, deszcz, pogoda, ulewa, wiatr,
- nazwy ogólnobiologiczne: banany, drzewo, fauna, flora, kwiaty, liście, owoce, pień, przyroda, robactwo, roślinność.

E. Nazwy geograficzne (autentyczne i fikcyjne):

- nazwy krajów i kontynentów: Afryka, Anglia, Azja, Europa, Kraj Pokrzyw i Ostów, Królestwo kwiatów, Polska, Sudan,
- nazwy miejscowości: Chicago, Kamieńczyk, Kielce, Kraków, Singapur, Warszawa,
- nazwy mórz, gór, jezior, wysp: Bałtyk, Bassa-Narok, Hawaje, Góry Świętokrzyskie, Kilimandżaro,

- nazwy ogólnogeograficzne: geografia, góry, jezioro, kontynent, kotlina, krajobraz, mapa, ocean, planeta, płaskowyż, położenie geograficzne.

F. Nazwy temporalne:

- nazwy dni tygodnia,
- nazwy pór dnia: dzień, noc, popołudnie, ranek, rano, wieczór,
- nazwy miesięcy i pór roku: lipiec, zima,
- nazwy czasu: chwila, dzisiaj, godzina, jutro, miesiąc, minuta, moment, roczek, rok, tydzień,

G. Nazwy religijne:

Boże Narodzenie, Chrzest, Kościół, ślub

H. Słownictwo techniczne:

kabina, kapsuła, lot międzyplanetarny, promień laserowy, przycisk, sonda, stan nieważkości, statek kosmiczny.

I. Nazwy posiłków, miejsc konsumpcyjnych i artykułów żywnościowych:

- posiłki: deser, kolacja, obiad, śniadanie,
- miejsca spożywania posiłków: kuchnia, przy stole, sala restauracyjna,
- napoje i potrawy: ciasto, herbata, kanapki, kawa, lody, naleśniki, owoce, słodycze, tort.

J. Nazwy środków lokomocji i transportu:

auto, autobus, deskorolka, narty, pociąg, rower, samochód, samolot, sanki, statek, tramwaj, wrotki.

K. Słownictwo związane z podróżowaniem:

bagaż, cel, droga, mapa trasy, podróż, torba podróżna, urlop, wczasy, wędrówka, wycieczka, wyjazd, wyprawa.

L. Rzeczowniki związane z ceremonią ślubu:

data ślubu, małżeństwo, małżonkowie, mąż, miesiąc miodowy, młodzi, podróż poślubna, prezent ślubny, suknia ślubna, ślub.

Ł. Rzeczowniki abstrakcyjne wyrażające uczucia:

ciekawość, nadzieja, niecierpliwość, odwaga, przyjemność, radość, strach, subtelność, szczęście, wesołość.

M. Rzeczowniki odczasownikowe:

czytanie, oprowadzenie, pisanie, robienie, skończenie, strzelanie, trąbienie, ukończenie, zakończenie.

N. Rzeczowniki związane z lekturą „W pustyni i w puszczy”:

Afryka, antylopa, Arab, baobab; Beduini, boa, burza piaskowa, Chamis, Chartum, Gebhr, Góra Lindego, Henryk Sienkiewicz, Idrys, King, Luela, Mamba, Mea, Medinet, Murzyn, Nel, Rawlison, palmy, Omdurman, piasek, Saba, plemię Wa-hima, Port-Said, Stanisław Tarkowski, Staś i Nel, Smain, Sudan, wielbłąd, wioska Kalego, Władysław Tarkowski, zapasy wody i pożywienia.

Rzeczowniki stanowią zasadniczy, choć nie jedyny składnik związków określających stosunki czasowe. Związki te jak również pojedyncze wyrazy na cechę tej formy, czyli następstwa w czasie. Oto podstawowe związki nazywające relacje czasowe:

dwa lata, kilka dni, nad ranem, o godzinie ósmej rana, pewnego dnia, po chwili, po jakimś czasie, przed chwilą, poprzez chwilę, przez jakiś czas, rok za rokiem, w czwartek, w kilka sekund, w końcu, w rok później.

II. Opis

Zgodnie z cech i opisu - prezentatywność, przestrzenność statyczność - forma ta zawiera wiele przymiotników i rzeczowników. W opisie przedmiotu rzeczownik od podwójną rolę - nazywa przedmioty określa je.

Rzeczowniki w funkcji nazywającej: bombki, czekoladki, gwiazda, krasnale, kule, lampki, ozdóbki, pajacyki, zabawki.

Rzeczowniki w funkcji określającej: w kolorowym papierze, z bibuły, z czekolady, ze wstążki, ze wzorami, z papieru kolorowego.

III. Charakterystyka

W tej formie wypowiedzi słowem naczelnym jest rzeczownik „postać”. W pracach uczniów jako synonimy tego wyrazu pojawiają się: bohater, osoba lub konkretne imię i nazwisko charakteryzowanej postaci. Oto związki wyrazowe, w których występuje wspomniana grupa synonimiczna:

- postać – główna, barwna, jedna z głównych, pozytywna,
- bohater – główny, jeden z głównych, prawdziwy, bohater powieści,
- osoba – kochająca, najbliższa mi, najważniejsza, oddana, podziwiana.

Wśród rzeczowników wyróżniłam następujące grupy tematyczne:

A. Słownictwo dotyczące wyglądu

- cechy fizyczne: broda, cera, karnacja skóry; oczy, sylwetka, twarz, włosy, wygląd,
- ubiór: bluzka, odzież, spodnie, spódnica, strój, ubranie,
- nazwy nosicieli cech: blondyn, blondynka, brodacz, brunetka, szatyn.

B. Nazwy zainteresowań uczniowskich

grupa synonimiczna - zainteresowanie = hobby = modelarstwo, pasja, sport, zwierzęta, nauka (obcych języków), muzyka, literatura, samochody, turystyka, filatelistyka, akwarystyka, podróżowanie, Egipt starożytny, gra (w tenisa, na flecie), majsterkowanie.

- C. Nazwy ulubionych przedmiotów szkolnych
biologia, fizyka, geografia, historia, język polski, kultura fizyczna, matematyka, plastyka, praca - technika, religia.
- D. Nazwy kolekcjonowanych przedmiotów
kolekcja (zbiór), plakaty, pocztówki, znaczki, czasopisma, komiksy, książki, puszki, maskotki, naklejki, materiały dotyczące amerykańskiej koszykówki zawodowej NBA, okazy kamieni, prospekty zagraniczne przedstawiające samochody.
- E. Nazwy cech
- zalety: cierpliwość, czułość, dobroć, mądrość, odwaga, opiekuńczość, patriotyzm, pracowitość, poczucie humoru, rozsądek, serdeczność, szczerłość, trzeźwość umysłu, uczciwość, wesołość, wyrozumiałość, zdecydowanie, zrozumienie, życzliwość,
 - wady: lenistwo, łakomstwo, niedojrzałość, nienawiść, wstręt.
- F. Nazwy nosicieli cech
błazen, cwaniak, domatorka, egoista, fan, indywidualista, kłamca, leń, marzyciel, organizator (życia rodzinnego), patriota, samolub, sobek, tchórz, urwis.

Na podstawie analizy słownictwa wypracowań uczniowskich można stwierdzić, że najczęściej powtarzały się w każdym typie wypowiedzi czasowniki „być” i „lubić”. Czasownik „być”, a ściślej forma 3 os. l. poj. „jest” występował w funkcji łącznika w orzeczeniu imiennym lub w roli czasownika egzystencjalnego. W tekście składającym się z 85 wyrazów forma „jestem” pojawiła się 7 razy, co stanowi 8%, forma „lubię” 6 razy, co stanowi 7%.

W pracach uczniowskich pojawiły się dwa neologizmy: troskliwość i resorak. Błędną formę „troskliwość” tłumaczyć można analogią do rzeczowników odprzymiotnikowych zakończonych na *-ość* (miłość, wierność, czułość). Resorak (=samochód na resorach) utworzony został na wzór takich wyrazów jak plecak, druciak.

BIBLIOGRAFIA

- Bünting K.D., Wstęp do lingwistyki. Warszawa 1989.
- Dudzik M., Kształtowanie kultury wyrażania uczuć i wartości w procesie nauczania języka polskiego. Wrocław 1983.
- Malczewski J., Szkolny słownik nauki o języku. Warszawa 1991.
- Mayenowa M.R., Poetyka teoretyczna. Wrocław 1979.
- Polański E., Słownictwo uczniów. Warszawa 1982.

Synowiec H., *Rozwój słownictwa nazywającego cechy osobowości w języku dzieci i młodzieży*. Katowice 1985.

Z teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego T. 7, Katowice 1987.

Edyta Skoczylas

Verbs and Nouns in Pupils' Compositions

Summary

The aim of the article is to present the range of vocabulary of IV to VIII class pupils. The research material was taken from compositions written as homework and then analysed in terms of frequency of use of main parts of speech, i.e. verbs and nouns. The method for vocabulary classification used in the paper is based on grammatical criterion. Trier's semantic field theory was also used.

BIBLIOGRAFIA

- Blinarska L. *Współczesny język polski*. Warszawa 1989.
- Duda M. *Kształtowanie kultury wyrażania uczuć w procesie nauczania języka polskiego*. Wrocław 1983.
- Malczewski J. *Składowe słownictwo nauki o języku*. Warszawa 1991.
- Majenowa A.R. *Polityka językowa*. Wrocław 1978.
- Polinski E. *Słownictwo uczniow*. Warszawa 1982.